

periode, toen meer katholieke armen het openbaar onderwijs gingen volgen omdat het niet meer leerstellig protestants was, niet ook meer gereformeerden hun kinderen juist terugtrokken, om dezelfde reden.

Deze overwegingen, die ik overigens niet anders dan in de vorm van voorzichtige vragen durf te formuleren, nemen niet weg dat dit boek een zeer waardevolle bijdrage is zowel aan de sociale geschiedenis van ons land als aan de historische pedagogiek. Beoefenaren van beide vakken zijn zowel schrijfster als promotor grote dank verschuldigd.

Lea Dasberg

Hendrik Muller, *Muller. Een Rotterdams zeehandelaar Hendrik Muller Szn (1819-1898)* (Schiedam: Interbook International BV, 1977, ix + 467 blz., f 85,-).

In deze studie, die het achttiende deel vormt van de reeks historische werken over Rotterdam, verschijnend onder de auspiciën van het Historisch Genootschap Roterodamum, wordt een welkome bijdrage geleverd tot de economische en sociale geschiedenis van het negentiende-eeuwse Rotterdam. Het is niet de eerste 'koopmans'-monografie van haar soort, die voor het bovengenoemde tijdvak der economische historie van Rotterdam verschenen is. Ik doel op de bekende studie van mr. W. C. Mees, 'Man van de daad, Mr. Marten Mees en de opkomst van Rotterdam' (1946). Men treft daarin al vrijwat aan over Hendrik Muller Szn. Mees en Muller stonden elkaar zeer na, ook in de politiek. Een andere figuur van de voorafgaande generatie is nog niet voldoende tot haar recht gekomen: de bekende Abram van Rijckevorsel, Mullers schoonvader en bewonderd voorbeeld. Wel heeft J. E. van der Pot drie Van Rijckevorsels in kort bestek in een aardig boekje behandeld, te weten 'Abram, Huibert en Dr. Elie van Rijckevorsel' (1957), maar de zakenman, voorzitter van de Kamer van Koophandel en commissaris van de Nederlandse Handel Maatschappij komt daarin toch nog te weinig uit. Daarom valt het toe te juichen, dat de kleinzoon Hendrik Muller Azn. in een groot boek zijn grootvader Hendrik Muller Szn. heeft behandeld, daar hij gelukkig over voldoende bouwstoffen voor zulk een levensbeschrijving kon beschikken. In het geval Rotterdam spreekt sinds de ramp van 14 mei 1940 zulk een gunstige omstandigheid allerminst vanzelf. Men denke daarbij voor wellicht het smartelijkste verlies van particuliere archieven aan het teloorgaan van het archief van A. van Hoboken en zonen (later A. van Hoboken en co.), waardoor een uitvoerige biografie van Anthony van Hoboken (1756-1850) niet meer mogelijk zal zijn. - Het merkwaardige in het geval van de Rotterdammer Hendrik Muller is geweest, dat hij als Amsterdammer is geboren en pas als dertiger zich in Rotterdam (1850 of 1851) is gaan vestigen, één van de voorwaarden van Abram van Rijckevorsel voor zijn huwelijk met diens dochter Marie Cornélie. Onze Hendrik Muller heeft een enorm archief nagelaten, dat via zijn zoon S. Muller Hzn. in 1916 bij de kleinzoon, naamgenoot en nu biograaf is te land gekomen. Het archief bevat in de eerste plaats bouwstoffen voor de wederwaardigheden van de vennootschappen, waarbij H. Muller Szn. betrokken is geweest en bovenal een geweldige brievenverzameling, van zakelijke en persoonlijke aard, en nog veel meer gedrukte stukken, circulaires, brochures etc. Kort vóór de tweede wereldoorlog is het tot een splitsing gekomen, waarbij het archief, voorzover van economische betekenis, naar het Gemeente-archief is gegaan, terwijl het persoonlijk, familie-archief bij de kleinzoon is gebleven, die door het kennismaken van al deze bescheiden ertoe gebracht is een monografie aan zijn grootvader te wijden. Aan de kenschetsing van het materiaal dient nog wel te worden toegevoegd, dat de brieven voor verreweg het grootste deel ingekomen correspondentie zijn; slechts bij hoge uitzondering zijn kopieën van zeer belangrijke uitgeda-

ne brieven bewaard gebleven. De oorlogsjaren en nog vele daarna zijn met het voorbereiden en het schrijven van dit boek heengegaan en de schrijver, die zichzelf uitdrukkelijk amateur-historicus noemt, betoont zich dankbaar voor velerlei hulp bij het tot stand komen van zijn grote manuscript en de bezorging ter drukpers ondervonden.

Hendrik Muller was, zoals de aanduiding Szn. ook aangeeft, één der vier zonen (er waren ook nog vier dochters) van Samuel Muller (eig. Müller) Czn., geboren in 1785 te Crefeld, die een zeer vooraanstaande rol in de kringen der doopsgezinden heeft gespeeld als hoogleraar van de Algemene Doopsgezinde Sociëteit bij het Athenaeum Illustre te Amsterdam. Tot op hoge leeftijd (hij overleed 90 jaar oud) zijn hij en het ouderlijk huis te Amsterdam voor kinderen en kleinkinderen het centrum gebleven voor een opgewekt familieleven. Te Amsterdam was ook de tweede, meest bekende zoon van Samuel, de boekhandelaar Frederik Muller (1817-1881) gevestigd, zijn firma organiseerde later de beroemde kunstveilingen. Ook Hendrik is aanvankelijk in het ouderlijk huis te Amsterdam blijven wonen; veertien jaar oud trad hij in dienst van een Belgische manufacturenzaak, waarvoor hij enkele jaren later voor het eerst op reis moest, uitgerust met een ellenlange brief met vaderlijke vermaningen. Zo werd de basis gelegd, voor wat hij zijn hele leven lang als zijn voornaamste beroep bestempelde, namelijk 'manufacturier'. In 1839 heeft hij zich als zelfstandig 'koopman' gevestigd, dat wil zeggen hij trachtte agenturen te krijgen van buitenlandse textieffabrikanten: hij betoonde zich zeer ijverig, bekwaamde zich door buitenlandse reizen, bijvoorbeeld naar Zwitserland, maar met de verdiensten was het voorlopig nog treurig gesteld. Sinds einde 1846 was hij geassocieerd met Hendrik Willers onder de firma Muller & Willers, maar juist over deze jaren en over zijn ontmoeting met Huibert van Rijckevorsel te Rotterdam is weinig overgeleverd. Wij horen slechts, dat hij sinds 1844 'in intieme handelsrelatiën' gestaan heeft met Huibert van Rijckevorsel. In 1849/50 moet dit geleid hebben tot een associatie, zijn verloving met Marie Cornélie en direct daarmee samenhangend zijn vestiging in Rotterdam. Huibert van Rijckevorsel (1823-1866), een eerezuchtige jonge man, had geen zin in de graanzaken van zijn vader, wilde een eigen scheepsrederij. Aantekeningen in een vroeg handschrift 'O.J. handel, H. van Rijckevorsel' wijzen op een uitgebreide belangstelling, niet alleen voor de archipel, maar ook reeds voor de kust van Guinea en in het bijzonder de Goudkust. Uit de namen van zijn schepen blijkt van betrekkingen met de Oostzee, Oost-Indië en Midden-Amerika. Tussen H. van Rijckevorsel en H. Muller is het op 14 december 1850 tot een associatie gekomen: 'Firma H. van Rijckevorsel'. Voor de firma tekent alleen H. van Rijckevorsel. Het is opvallend, dat het verslag van de periode der associatie (1850-1862) zo weinig over Hendrik Muller bevat. Het zou evengoed een deel van de biografie van Huibert kunnen zijn en het lijkt mij een aanwijzing voor het overheersende karakter van Huibert. Wel liet, aldus de schrijver, Huibert Hendrik Muller in zijn waarde als kenner der handelsgoederen, in het bijzonder textiel, en moet hij de daarmede samenhangende brieven geschreven hebben, maar de binnenkomende correspondentie richt zich vaak aan de heer H. van Rijckevorsel. Aan betrokkenen in het handelsverkeer met de firma blijkt in het algemeen niet bekend, dat Muller medefirmant is. De schrijver geeft een duidelijk beeld van de handel 'ter kuste' (van Guinea, niet alleen St. George d'Elmina, maar ook Angola, Congo en Liberia, waar de firma zowat de enige Nederlandse onderneming is, die er met eigen schepen handeldrijft en het tracht op te nemen tegen de Britse concurrentie. Het was een riskante handel, waarbij weliswaar van tijd tot tijd agenten, met wisselend succes, werden uitgezonden, terwijl bovendien enkele bestuursambtenaren vaak min of meer als agenten van de firma H. van Rijckevorsel optraden. De financiële resultaten zijn voor Hendrik Muller voorlopig nog gering gebleven: overeenkomstig zijn veel kleinere deelneming in het kapi-

taal ontving hij aanvankelijk slechts 1/4 aandeel in winst (of verlies). In de jaren vijftig verschijnt ter kust ook de agent Lodewijk Kerdijk voor de firma Kerdijk en Pincoffs, een vroege aanwijzing voor de bemoeienissen van die later berucht geworden firma op de kust van Guinea. Aan het einde van dit decennium heeft Hendrik Muller enige malen, in wijldopige en pathetische brieven zijn wens geuit de associatie te beëindigen, maar toch is de firma voortgezet tot het ogenblik van de catastrofe ten gevolge van de zielsziekte van Huibert van Rijckevorsel, die zich onder meer uitte in megalomane bestellingen en inkoop door Huibert, waardoor de firma nog benauwde ogenblikken beleefd heeft. Nadat Huibert ter verpleging in een kliniek in Zwitserland was opgenomen is de firma gereorganiseerd en voortgezet onder de naam Hendrik Muller & Co. Hendrik kon nu eindelijk de vleugels uitslaan: hij was sinds ruim tien jaren in Rotterdam gevestigd, gehuwd met een Van Rijckevorsel, gewaardeerde schoonzoon van Abram van Rijckevorsel. Hendrik heeft de zaken ter kust, in Oost- en West-Indië voortgezet. Aan die verdere groei van de zaken van Hendrik Muller heeft de schrijver uitvoerig aandacht besteed, waarbij uiteraard ook de afstand van het Nederlandse deel van de Goudkust behandeld wordt. Hendrik Muller gaat meer en meer deel uitmaken van de toon aangevende burgerij van Rotterdam; met de Van Rijckevorsels, vader en zoon, had hij uitgesproken ideeën van economisch liberalisme gemeen, hij was een overtuigd vrijhandelaar en was een groot voorstander van de geleidelijke afschaffing der differentiële rechten in Nederlands-Indië. Hij schreef daarover artikelen in *De Economist* en publiceerde ook een boekje *De Nederlandsche Katoen-nijverheid en het Stelsel van Bescherming in Nederlandsch-Indië*, doch dat, voordat het in 1857 in druk verschenen is, tevoren gelezen en geprezen was door Thorbecke; tevoren, in januari 1856, was het door Hendriks vader en zijn (jongere) lievelingsbroer Piet 'nagezien', vooral ook op de Nederlandse stijl, waarvoor, merkwaardig genoeg, de in Duitsland geboren prof. Samuel Muller als een geduchte censor gold. Ook Hendriks goede vriend C. T. Stork was vol bewondering voor dit geschrift. Later verdient zijn rol als commissaris van de NHM nog vermelding, terwijl het gezag en aanzien dat hij te Rotterdam genoot vooral bleek in de voor zijn vriend mr. Marten Mees pijnlijke affaire Pincoffs, waarbij Pincoffs' knoeien in de boekhouding van de 'Afrikaansche Handelsvereniging' ook R. Mees en Zoonen een aanmerkelijke schadepost bezorgd heeft (1879). Met het redderen van de failliete boedel werd Hendrik Muller, expert op het gebied van de Westafrikaanse handel, belast. Ook een lidmaatschap van de Eerste Kamer is hem nog ten deel gevallen. Over dit alles en nog veel meer bericht de schrijver: over zijn gelukkig huwelijk en zijn kinderen, over zijn verhouding tot de weduwe van Huibert van Rijckevorsel, die hij met raad en daad ter zij stond en die in een zelfde huis naast het zijne kwam wonen, toen Hendrik een statig huis liet bouwen aan het Tweede Nieuwe Werk, nu de Parklaan.

Hendrik Muller Azn. heeft ons stellig een belangrijk stuk werk geleverd, waarvoor erkentelijkheid past. Soms is de kleinzoon wel eens wat lang van stof en een zekere wijldopigheid is hem niet vreemd, maar wij houden het erop, dat dat een familietrek is: zijn overgrootvader schreef, zoals wij in één geval constateerden, zeer lange brieven en zijn grootvader, met al zijn voortreffelijke eigenschappen van koopman, echtgenoot en vader, genoot een zekere beruchtheid vanwege zijn eindeloze epistels.

Ten slotte nog twee opmerkingen. Op bladzijde 124 vermeldt de schrijver, dat in de *Nederlandsche Katoen-Nijverheid* statistische cijfers worden gegeven over de Nederlandse katoenexport naar Nederlands Indië over het tijdvak 1825/54. Er had wel even mogen worden vermeld, dat voor de jaren 1825-1830 die katoen geen Nederlands product in moderne zin was, maar dat het overgrote deel daarvan uit Gent afkomstig was.

Bij het nagaan van de zeer hechte familierelaties van het zo kroostrijke geslacht Muller

mist de lezer node een genealogie. Het is daarom gewenst een uitgave van *Het geslacht Muller (Müller) uit Gerolsheim* bij de hand te hebben. Ik raadpleegde de uitgave 1950-1951.

T. S. Jansma

P. R. D. Stokvis, *De Nederlandse trek naar Amerika 1846-1847* (dissertatie Leiden, Leidse Historische Reeks XXI; Leiden: Universitaire Pers, 1977, viii + 251 blz., f 46,80, ISBN 90 6021 434 4).

In zijn inleiding spreekt P. R. D. Stokvis de hoop uit dat zijn proefschrift 'tot hernieuwde bestudering van het Nederlandse element in de Amerikaanse samenleving zal noden'. Of dit noden betrekking heeft op uitnodigen of op noodzaken is pas van belang als dit boek zelf over het Nederlandse element in de Amerikaanse samenleving zou handelen. Maar Stokvis heeft zijn studie beperkt tot de Nederlandse achtergrond van de emigratie in de jaren 1846 en 1847. Hij geeft een grondige studie van de demografische, economische, sociale en kerkelijke aspecten van de landverhuizing en hij behandelt de informatie door pers en brief over Amerika, de houding van de overheid en de vervoersaspecten. Daardoor heeft hij de standaardwerken van Van Hinte (1928) en Lucas (1955) over Nederlanders in Amerika wezenlijk aangevuld. Van belang is zijn bepaling van het aantal Afscheidenen ten opzichte van het totale aantal emigranten (35%) en ten opzichte van de achtergebleven Afscheidenen (in 1847 maar 44 op 1.000). Voor mij zijn nieuw de gegevens over de 'Netherlands Emigrant Society' en de 'True Netherlands Society in New York' (133-146), over details van het optreden van de Amerikaanse consul te Amsterdam (154-159) en over het aandeel van de Nederlandse Indiëvaarders in het vervoer naar Amerika (172-194).

Het boek nodigt uit tot verdere bestudering van de Nederlandse emigratie naar Amerika en Canada. Door deze emigratie kwam een Nederlands element in de Amerikaanse samenleving. Maar dat element is slechts van beperkte betekenis. Van groter betekenis is de invloed op de 'Middle Atlantic Colonies' in de zeventiende en achttiende eeuw, omdat die invloed in de ontstaansperiode werd uitgeoefend en dan zowel in het midden alsook door de Hudson River ver landinwaarts. Daarbij komt de culturele invloed die de Verenigde Republiek rechtstreeks en via Engelsen, Hugenenoten en Duitsers uitoefende. De burgerlijke tolerantie van de Republiek als een vroeg-kapitalistische handelsnatie vinden we ook als een Nederlands element terug in de Amerikaanse samenleving. Daarbij zou de invloed van Erasmus, Karel V, Menno Simonsz, Willem van Oranje en de koning-stadhouder Willem III op de Amerikaanse samenleving vanuit Nederlands gezichtspunt eens nader moeten worden onderzocht.

Door het zo te stellen wordt het boek van Stokvis toch een uitnodiging tot hernieuwde studie, terwijl ik zou willen zeggen dat er zelfs een noodzaak tot deze studie bestaat. Als wij onze cultuur willen behouden, zijn wij genoodzaakt om die cultuur in nieuwe studie-resultaten vorm te geven, ook inzake de relatie Nederland-Amerika.

De eerste zin van het Voorwoord luidt: 'Een bezoek aan het Emigrantinstituut in Växjö, Zweden deed mij beseffen, hoe weinig aandacht er in Nederland geschonken wordt aan de negentiende eeuwse emigratie'. Dit komt misschien voort uit een zekere afkeer van emigranten. Stokvis toont aan hoe de emigranten van de negentiende eeuw min of meer als landverraders werden beschouwd, nadat velen reeds als kerkverraders waren behandeld. Hij toont aan dat het de overheid meer ging om het lot van het vaderland dan van de emigranten (109), dat de pers in het geheim door de overheid werd beïnvloed (148-149) en